

Др. ЯРОСЛАВ РУДНИЦЬКИЙ

Як говорити
по-літературному?

— ДРУГИЙ НАКЛАД —

Др. Ярослав Рудницький

Як говорити по-літературному?

— Другий наклад —

Всі права застережені

Друковано в друкарні Й. Шмідбергера, Прага II., Бенатська 7.

Від автора.

Навряд, чи знайдеться сьогодні яка друга серед сучасних європейських літературних мов, що зазнала б у післявоєнній (1914-18) добі такого велетенського скоку в своєму розвитку, як українська мова. Повстання власної державности, небувалий досі розвиток економічної, політичної, технічно-виробничої, наукової та інших ділянок колективного національного життя; з другого ж боку письменницька діяльність таких українських художників слова, як О. Олесь, П. Тичина, М. Рильський, В. Підмогильний, О. Яновський, О. Вишня, Б. І. Антонич, Ю. Клен, Л. Мосендз і ін., усе те викликало раптове прискорення в досьогочасному незвичайно умірковано-еволюційному розвитку української літературної мови. І ось у ній почали схищуватися найрізніші напрями, найрізніші розвиткові тенденції — вислід багатьох чинників, що їм підпадає в своєму розвитку всяка літературна мова. Назвемо деякі головніші з них:

а) велике географічно-діалектичне зрізничування української мови.

б) чотири культурно-історичні центри (наддніпрянський, галицький, буковинський й останньо: закарпатський),

в) чужі впливи (деякі з них свідомо й насильно введені) і ін.

Перед українським повоєнним мовознавством станула в усю широчінь потреба створити норму — практично-мовний закон, що санкціонував би додатні (зн. такі, що в дусі мови) тенденції в мовному розвитку та з другого боку протидіяв від'ємним (зн. таким, що йдуть в розріз із духом мови) тенденціям. М. ін. треба гут назвати такі післявоєнні (1914-18) появи:

В. Сімович: Граматика української мови, Київ-Львів.

Ол. Курило: Уваги до сучасної української мови (нпр. третє видання, Книгоспілка 1925),

Ів. Огієнко: Чистота й правильність української мови, Львів 1925 та його варшавський місячник „Рідна Мова“ (1933-1939) разом із „Бібліотекою Рідної Мови“,

Л. Булаховський: Підвищений курс української мови, Харків 1931,

С. Смеречинський: Нариси з української синтакси, Київ 1932.

Найкращу синтезу українського нормативного мовознавства, його „останнє слово“, находимо в капітальній праці з цієї ділянки:

Ол. Синявський: Норми української літературної мови, Державче В-во „Література й мистецтво“, Харків-Київ 1931; 2. вид. Краків-Львів 1941.

Та всетаки, хоч існують ці просто золоті книжки — підручники української мови, в нас не дбають належно про її культуру. Про те переконуєтесь на кожному кроці: при каварняному столику й на спортовій площі, в сальоні й у фабричних бараках, в розмові з приятелем і на зборах якоїнебудь установи чи організації, на сцені й у дописі до часопису. Число прогріхів проти нашої літературної мови ніяк не меншає.

На кожному кроці зустрінетесь із мовними дивовижками й ми, як би ніколи нічого, далі грузнемо в мовне багно-виння. мовляв, або ж то хтось знає краще від мене, як треба говорити, а в мене в селі так говорять, то чому б мені так не говорити, або здебільшого нічого не „мовляв“, бо не застановлявся над цим ближче.

Та крім тієї — сказати б — внутрішньо-психологічної настанови таких наших закутчан-патріотів, чи мовних недбайлів, є ще одна велика причина невідрадного стану нашої мовної культури. Вона впливає із практично-мовної буденщини. Саме про нашу буденну розговірну мову ми як найменше дбаємо, вважаючи подекули, що чистою літературною мовою слід говорити тільки „про свято“, в урочистих промовах, на концертах, зборах, вічах і т. д. Це й відбивається на нас самих шкідливо; вдома, в гурті найближчих уживаємо „буденної“ мови, на зовні ж намагаємось говорити правильно по-літературному й не нам не завжди вдається: хот-не-хоч наша мова тоді штучна, тут і там мимоволі вдирається якийсь „буденний“ вислів, речення чи фраза, ми переконуємось наглядно про „недостачу слів“, про те, що наші думки, почування й воля не находять в нас повноти вислову. Тимто ми мусимо визбуватися такого „двомовного“ стану в себе, отже вживання іншої мови „на свято“, іншої ж „на будень“ — тієї останньої, звичайно, недбайливої, нелітературної — а змагати всіми силами до того, щоб наша розговірна мова наближалась як найбільш до літературної, була вільна від таких частих прогріхів проти її норм. Тоді й наша „святкова“ мова буде звучати правильно.

Звернути увагу на найчастіші прогріхи проти літературно-мовної норми, вказати, як і чому треба

вистерігатися основних помилок у ділянці звучні, морфології, складні та слівні нашої мови та станути в допомогу всім, кому не байдужа культура українського слова — завдання цих рядків. Автор їх свідомий того, що всяка, хоч би як найприступніша „граматика“ для неграматиків, немовознавців, річ нудна й суха, тимто він старається її зробити „стравною“, не розкидаючи на право й ліво граматичними формулами, чи правилами, а навпаки, подаючи більшу кількість живих прикладів та оминаючи по змозі чисто мовознавчі, теоретичні питання. Коли читач зустріне тут і там усмінене речення, то хай знає, що авторові зовсім було не до сміху, коли чув одне чи друге нелітературне слово, ту чи іншу неправильну форму. Це сміх крізь сльози й може вони порушать ту тверду скалу мовної загумінковости й відсталости, що довкруги панозить. Gutta cavat lapidem... краплина вижолобить серце каменю, а що щойно сльоза!

Багато з висловлених тут думок доводилось уже авторові публікувати на сторінках української преси, як: „Рідна Мова“, „Вісті Укр. Наук. Інституту в Берліні“, „Життя й Знання“, „Вогні“, „Думка“, „Новий Час“, „Наш Прапор“, „Нова Рада“, „Наступ“ і ін.

* * *

Друге видання цієї книжечки виходить у дещо скороченому виді впорівень до першого видання з 1941 р. Все ж основні думки книжечки залишені й у нашій новій еміграційній дійсності вони не втратили своєї актуальности.

„Для одної Нації — одна літературна мова й вимова!“

I. Із звучні української мови.

I. Ікання.

§ 1. У звуковому укладі (системі) української мови найбільш своєрідне (зн. таке, що його немає в інших мовах) явище це зміна звуків у таких парах слів, як: *біб* — *бобу*, *кінь* — *коні*, *ніс* — *носом*... або: *піч* — *печі*, *корінь* — *кореня*, *камінь* — *каменя* і ін., т. зв. ікання чи ікавізм.

Тимчасом у нашій мові щораз більше розповсюджується навпачне явище: „ікати“ там, де немає до цього основ. І так почувете чи прочитаєте часто про те, що нпр. що в *висліді тих промінів, хата опинилась у полуміні* (з газет; треба: „променів“, „полумені“); *повіні по наших селах нарobili багато шкід* (з газет; треба: „повені“); *знад підкамінецького монастиря пливе вітрець* (з газет; треба: „підкаменецького“); *В Києві дзвонять дзвони*... (з газет; треба: „в Києві, „під Києвом“, „до Києва“ завжди „є“, хоч у називнику „ї“: Київ!); *на святі Крут віддеклямували вірш Янів* (з газет; правильно буде: „вірш Янова“ й „Янів“ буде так далі відмінятися: „Янову“, „Янова“, „Янове“, „Яновом“, „з Яновом“, „ї“ тільки в називнику!). Або: *вступне слово Кравціва*, зам. правильно: „Кравцева“ почували ви стільки разів, скільки Кравців (тут „ї“ бо називник!) його виголошував.

І так як разило б українське мовне чуття, коли б хто говорив: „в нічі була буря“, „на стілі лежить книжка“, чи „в Сяніці відбувся з'їзд музейників“, замість правильного: „в ночі“ (хоч: „ніч“), „на столі“ (хоч: „стіл“), „в Сяноці“ (хоч: „Сянік“), так самісенько вражають і наведені фальшиво ікані форми типу „повіні“ (зам.: „повені“), „в Київі“ (зам.: „в Києві“), „вірш Яніва“ (зам.: „вірш Янова“) чи „промова Кравціва“ (зам.: „промова Кравцева“).

Ви прислухайтесь, чи в народній мові зустрінете якого „Петрива“ (завжди й тільки: „Петрова“), „Стеців“ (завжди й тільки „Стецева“), чи „Марківа“ (завжди й тільки: „Маркова“).

А в наших письменників те ж саме:

*У Києві, на Подолі
Козаки гуляють...*

читаємо в Шевченка, хоч називник обидвох назв, і „Киева“ і „Подолу“, іканий, отже: „Київ“, „Поділ“.

Те ж і в народній пісні:

*У Києві, на риночку,
Там п'є чумака горілочку.*

Або ще:

*Ой поїхав мій миленький
З Бережан до Львова...*

хоч називникова форма „Львова“ звучить: „Львів“. На щастя, ще ніхто не говорить: до Львіва!

З часів перед т. зв. „українізацією“ Совітської України зустрінемо частенько книжки з означенням

місця виходу „у Київі“, зам. „у Києві“. Навіть деякі (прикро казати) видання „Всеукраїнської Академії Наук“ мали цю неправильну форму столиці України. Товарство „Час“ у Києві мало теж свій знак-емблему з неправильним написом „Т-во Час у Київі“. Та все таки ці написання згодом уступили місця правильним формам „у Києві“, „під Києвом“, „до Києва“ й сьогодні їх тільки так уживають, бо й нарід інакших форм не знає!

Про умовини ікання в українській мові не будемо тут ширше розводитися; цікавий читач знайде про це вичерпні відомості в першому доброму підручнику української мови, чи широко в „Нормах української літературної мови“ проф. Ол. Синявського або в „Рідному Писанні“ проф. Ів. Огівнка. Та ми не хочемо його тут затримувати довше, наше завдання й ціль тільки вказати на те, що форми типу: „до Києва“, „до Харківа“, „коло Каніва“, „біля Сяніка“, чи теж „від Яніва“, „до Кравціва“, „Яківа“, „Драгоманіва“ й врешті „попілу“, „проміня“, „ступіня“ і т. д., це все мовні диковини й треба правильно говорити й писати тільки: „до Києва“, „до Харкова“, „коло Канева“, „біля Сянока“, чи теж: „від Янова“, „до Кравцева“, „Якова“, „Драгоманова“, чи врешті: „попелу“, „променя“, „ступеня“ й відмінати:

Київ	Харків	Стеців	Петрів
Киева	Харкова	Стецева	Петрова
Киеву	Харкову	Стецеву	Петрову
Київ	Харків	Стецева	Петрова
Киеве	Харкове	Стецеве	Петрове
Киевом	Харковом	Стецевом	Петровом
у Києві	у Харкові	у Стецеві	у Петрові

2. Коли м'яка приголосівка перед „і“?

§ 2. Давніш, як ще в українському правописі було „і“ для означення м'яких попередніх приголосівок, значить коли була збережена пропорція між т. зв. йотованими й нейотованими:

а — я (= а з перед. м'якою: *синя*)

у — ю (= у з перед. м'якою: *синю*)

е — є (= е з перед. м'якою: *сине*)

і — ї (= і з перед. м'якою: *синї*),

то в українській мові такі написання: *ніс* (— *носа*) й *ніс* (— *нести*) відрізнялися одне від одного й на письмі. Ми мали тоді:

ніс (— *носа*) але: *ніс* (— *несла*),

тік (— *току*) але: *тік* (— *текла*),

сіль (— *соли*) але: *сіл* (— *село*),

діл (— *долу*) але: *діл* (— *діло*),

зільник (— де золиться) але: *зільник* (гербарій) і т. д.

Сьогодні за новим правописом — маємо в обидвох розрядах таке саме написання:

ніс і *ніс*

тік і *тік*

сіль і *сіл*

діл і *діл*

зільник і *зільник* і т. д.

Буква ж „ї“ визначає тільки „й + і“ за (заломаною!) схемою:

але: **а — я** (цебто: *й + а* або *ь + а*)

у — ю („ *й + у* „ *ь + у*)

е — є („ *й + е* „ *ь + е*)

і — ї (тільки: *й + і!*).

А проте хоч сьогодні *ніс* (: *носа*) й *ніс* (: *нести*), *тік* (: *току*) й *тік* (: *текти*) пишемо однаково, літературна вимова цих слів неоднакова!

В першому випадку (*ніс* — *носа*...) маємо до діла з твердою приголосівкою перед „і“, в другому (*ніс* — *нести*...) з м'якою, отже в правильній українській вимові ці слова звучать:

ніс (— *носа*) але: *ніс* (— *несла*),

тік (— *току*) але: *тік* (— *текла*),

сіль (— *соли*) але: *сіль* (— *селѣ*),

діл (— *долу*) але: *диль* (— *діло*),

зільник (— золити) але: *зильник* (— *зілля*) і т. д.

І загалом: всяке **і**, що чергується з **о** (*ніс* — *носа*) не м'якшить у літературній мові попереднього **с**, **з**, **т**, **д**, **ц**, **н**, **л**! Всяке ж **і**, що чергується з **е** або **ї**, м'якшить ці приголосівки (*ніс* — *несла*, *діл* — *діло*).

М'якшення попередньої приголосівки або не м'якшення її в українській мові має виразну значеново-відрізняльну функцію, пор. нпр.:

сине (: *син*) і *сине* (: *сине море*),

перелаз і *перелазь*,

суди і *сюдн*,

там і *тям*,

сад і *сядь* і т. д.

І коли щодо твердих і м'яких перед *a, e, y, o* панує в українській вимові повна послідовність (ніхто не скаже ніколи нпр. замість *сядь*, ані: *сад*, ані: *сяд*, ані: *сад*, тільки: *сядь* буде завжди в вимові: *сядь*, а *сад* буде *сад!*), то щодо *i* панує в вимові повне безпуття. Одні м'якшать усі приголосівки перед *i*, отже говорять: *ніч* (зам. правильно: *ніч* з „н“ твердим), *ніг* (зам. правильного: *ніг*), *лізка* (: *лоза*, замість: *лізка* з „л“ твердим!), а даліше мішають *тік* і *тйк*, *ніс* і *ніс*, *сйл* і *сіль*, інші ж знову (це рідше, здебільшого в молодих людей!) всюди твердо, отже не тільки: *ніч*, *ніч*, *сіль* але й *діл* (: *діло*), *сім* (замість правильного літературного *сім*), *зілля* (замість правильного: *зілля*), *сіно* (замість: *сіно*) тощо. Дві скрайності й повний розгядяш замість послідовності й одности:

В українській літературній дбайливій вимові таке *i*, що чергується із *o*, не м'якшить попередньої приголосівки, таке ж *i*, що чергується з *e* або *i*, м'якшить її.

М'якшити приголосівки перед *i* з *o* отже нпр. в словах, *ніч*, *ніг*, такий сам великий прогріх проти української ортоєпії, як не м'якшити їх перед *i* що чергується з *e* або *i* (отже говорити „сіл“ замість „сйл“, „діл“ замість „дйл“).

Правда, теперішній правопис, як сказано, не відрізняє однієї і другої вимови, слово *тік* і слово *тйк* пишуться однаково: „тік“. І цікаве явище: всі, кому т. зв. „академічний правопис“ не подобається, накидаються на нього, лають його, скажм, за апострофа, за чужі слова, за хрищення, за *вісник* й т. д., беруться його реформувати сюди й туди, одним словом розбивають його одність, щоб і тут зазначити шкідливу девізу: „скільки українців — стільки правописів“, але на цю найважливішу недочоту академічного правопису не звертають уваги. Тамто, на нашу думку, коли й доведеться якнебудь і коланебудь переводити реформу сьогочасного українського право-

пису, то тоді треба буде на всякий випадок зачинати від справ найважливіших для нашого правопису, не від апострофа! А відрізнати на письмі *ніс* і *ніс*, коли відрізняється *сад* і *сядь*, це, на нашу думку, перша й найважливіша проблема при правдивих реформах. Коли ж її залишається на боці, а реформуються тільки речі побічні, то вже краще не реформувати взагалі, а прийнявши те, що є, почекати на велику основну реформу, коли на неї приде відповідний час і відповідне місце!

3. Два типи м'якшень і що з того виходить?

§ 3. Коли одного вечора на виставі „Наталки Полтавки“ я почув відому пісню в формі:

А я люблю Петруса,
Тай сказати божса,
Ой, лихо не Петрус —
Біле личко — чорний вус!

А за того Петруса,
Била мене матуса —
Ой, лихо не Петрус —
Біле личко — чорний вус!

Та цього типу тверда вимова м'яких *сь*, *ць*, *зй* ширилася не тільки на сцені. Її можна було зустрінути на кожному кроці у Львові в післявоєнних роках. „*Ми вчилися латинські слівця*“ наслідував було львівський „Комар“ вимову молодих панянок (і то з т. зв. „доброго дому“). які хочче хотіли, щоб про них думати, що вони не з Жовкві чи з-під Ходорова, а з Києва або з Полтави й у висліді... псували мову.

В чому річ?

Є два типи м'якшення приголосівок *s, z, ц* в українській мові. За центрами, де вони панівні, можна ска-

зати: львівський або галицький, та киево-полтавський або волинсько-закарпатсько-східноукраїнський. Перший тип м'якшення, це сильне м'якшення (фахово зване „дорзальним“), другий тип, це легке, слабе м'якшення (фахово: „корональне“). В першому роді м'якшення звук *сь* нпр. наближається акустично до *шь*, отже таке *сім*, чи *зілля* звучать близько до „шым“, жылля“. Другий тип м'якшення, це вимова нпр. *сь* м'яко, але близько до *с*; його можна означити на письмі як *сь*, отже „сьім“, зьілля“.

І ось тепер деякі галичани (а ще більше галичанки!) стараються наслідувати цю слабо пом'якшену, киево-полтавську вимову „сь, зь, ць“. Та все таки їм це не вдається, бо не розуміючи в чому річ, попадають у другу скрайність і замість півмяко вимовляють ці приголосівки зовсім твердо. От ви й почувте *сім* (з твердим „с“), *зілля* (з твердим „з“), *сію* (знов тверде „с“), а далі *випитиса слівца* й т. п., що до парадоксу веде в співаній мові, де ці звуки внаслідок довшого протягування зовсім тверді. Але ж бо вони, як тверді, тут цілком не на місці! Така тверда вимова їх, це попросту насильство над українською звучною, з яким свариться й кричить до неба за пімстою не тільки нормативна граMATика, але й уся історія нашої мови. Ось уже з попереднього розділу (§ 2.) ми бачили, що таке *зілля* чи *сім* мусить мати „з“ чи „с“ м'яке. бо „і“ в них словах з давнього „е“, отже тверда вимова тут не на місці. Є ще інші причини для м'якої вимови таких слів як *сію*, *ся* і т. д. Та ми не будемо тут займати читача історичною граMATикою, а застановимося над тим, чи краще м'якшити таке *сім* по-старому, по-галицьки, чи вимовляти його цілком твердо, по-вірварськи?

Отже найкраще було б вимовляти його півмяко за киево-полтавським зразком. Над цим треба попрацювати, бо таку вимову можна собі з часом присвоїти. Тільки ж ніколи не можна насилувати „сь“ й робити з нього „с“, замінювати „зь“ на „з“, чи підставляти „ц“ замість „ць“. Тоді вже краще вимовляти ці звуки з львівським сильним пом'якшенням, аніж зовсім твердо!

Львів теж гарне місто!

Увага на маргінесі: Мушу признатися, що знаю одну галичанку, яка назагал сильно м'якшить *сім*, *сію*, *ся* і т. д. Та й слово *всі* вимовляє здебільшого з галицьким сильно-м'якшеним „с“. Коли ж це *всі* означає в неї „всі до одного, всі як один“, то тоді воно твердне й подовжується: *але кажю вам всієї!* чув я нераз. Тут воно, це тверде „с“, має виразну експресивну функцію й як виїмок може цікавити мовознавця. Поза цим згадана галичанка нормальна, зн. має нормальне галицьке м'якшення приголосівок і не імітує фальшиво киево-полтавської вимови „сь“, чим заслуговує на повну пошану мовознавчого світу!

4. За правильну вимову нашого „в“.

§ 4. Змосковщену вимову наддїпряння пізнаєте зараз по тому, як він вимовляє в післяголосівок на кінці складу. І як же часто доводиться нам ще чути цю вимову в роді: *Шефченко написав „Кобзаря“, належав до Кирило-Методіївців* і т. д. І як болоче ріже така вимова українське вухо! Та воно й не мусить бути зараз глухе „ф“ на цьому місці; тут може бути й найчистіше українське губно-зубне „в“, а вимова цього „в“ в тій позиції таки не буде правильна, й такі слова як *взя-в*, *да-в*, *ма-в*, *пра-вда* разитимуть чужістю.

Тут у дечому вина графіки. Її розв'язали нпр. гарно білорусини, вводячи до абетки нескладотворче „у“. В нас його функцію має буква „в“. Іншими словами,

наше „в“ має подвійне завдання в правописі: раз воно губно-зубне „в“, а то перед голосівкою на початку складу, нпр. *вал, лава, Вавилон, виховувати* і т. д., другий раз воно має вартість нескладотворчого „у“, а саме, як сказано, на кінці складу після голосівки, нпр. *мав* (у вимові: *маў* з нескладотворчим „у“), *брав, дав, лавка* (у вимові: *даў-ка* з нескладотворчим „у“), *правда* і т. д. Ось кілька слів, де перше „в“ це правдиве „в“, друге ж заступає нескладотворче „у“: *вив* (у вимові: *виў*, вимовлене як один склад), *вів, давав, дивився, пивів* (у вимові: *вивіў* з нескладотворчим „у“ на кінці) і т. д. Єдина правильна вимова цих слів тільки з двома різними звуками для букви „в“ перед і після голосівки. Одне „в“ в обох випадках вимовляють тільки під чужим впливом, або теж ті чужинці, що вчилися української мови з лихих підручників і не були ніколи в українському селі.

§ 5. Виходячи з цієї подвійної функції українського „в“ (раз „в“, то знову нескладотворче „у“) наш правопис переймає й чужі слова на свій лад. зн. в дусі вище наведених засад. І так нпр. чуже (західно-європейське) нескладотворче „у“ після голосівок передає нашим „в“, пор.: *Європа* (в вимові: *Еўропа* з нескладотворчим „у“), *Євфрат, Австрія* (в вимові: *Аўстрія* з нескладотворчим „у“), *Австралія* і т. д. Теж саме і для німецьких назв у роді *Waldau, Ottmachau, Grünbaum, Strauß, Faust* і т. д., де всюди в українському правописі на місці чужого „и“ нескладотворчого, стоїть наше „в“, хоч воно в вимові рівне власне цьому нескладотворчому „у“. Ми пишемо: *Вальдау, Отмахав, Грюнбаум, Штраус, Фауст* і т. д. Але тепер є ще можливість у німецькій мові класти нескладотворче „у“ перед голосівкою нпр. *Bauer, Mauer, Kra-*

auer і т. д. І ось як би ми йшли далі за вище поданою засадою, то повинні передавати ці назви, як *Бавер, Мавер, Кракавер*. Але ж кожен українець читає ті назви не як *Bauer, Mauer, Krakauer*, але як *Bawer, Mawer, Krakawer!* Значить робить щось, чого немає в німецькій мові. І ось академічний правопис, йдучи саме за українською вимовою й українським правописом, каже писати ці слова цілком правильно, як: *Бауер, Мауер, Кракауер*.

Отже:

не: аутор — але: автор,
не: Браун — але: Брави,
не: Блюмавер — але: Блумауер!

Зважати на літературну вимову й писання українського „в“ після й перед голосівкою, на початку й на кінці складу — справа тонка, але ясна й із глибоким підкладом у народній мові. Треба тільки з нею ближче запізнатися та подбати про всеціле й уміле використання її і то не тільки в вимові, але й на письмі.

5. Милозвучність української мови.

§ 6. Пригляньмося зчєрги іншій звуковій звичці нашої мови:

Одна з найкращих прикмет української мови та, що вона незвичайно мелодійна й із цього погляду стоїть вище всіх слов'янських мов, а нарівні з наймелодійнішою з романських мов — з італійською. Для чужинця, неслов'янина українська мова — найлекша. Немає бо в ній ані такого сильного й багатого м'якшення, як у польській, немає таких різниць між ненаголошеними й наголошеними голосівками, як у

московській (пор. нпр. т. зв. „акання“ в цій останній мові), немає теж у ній накопичення приголосівок як у чеській та південнослов'янських мовах (нпр. таке *trg* 'торг', чи *krk* 'карк'). Це признавали всі об'єктивні вчені-мовознавці й це всякому ясне, хто тільки знає українську мову та порівняє її з іншими.

Для осягнення цієї мелодійності, чи, як дехто називає, милозвучності або доброзвучності мав наша мова багато засобів. І так, українська мова не любить нпр. зустрічі двох, трьох чи більше приголосівок чи голосівок до купи, бо це звучить немило для вуха й утруднює вимову.

Щоб уникнути такого накопичення приголосівок, чи голосівок наша мова вживає кількох способів. Ось вони:

Звуки **і** та **у** змінюються по голосівках в **й** та **в**, нпр.: *він і вона* але: *вона й він, він удома* але: *вона вдома*. Пор. іще:

Ми вже (не: „уже“) *не знаємо, за що взятися* (не: „узятися“), але: *Гнат узяв* (не: „взяв“) *сукувату палицю* (У. Самчук, Марія).

Або такі приклади:

імєнник, але: *займенник* (не: „заіменник“),
увага, але: *заввага* (не: „за-увага“),
учитель, але: *навчитель* (не: „научитель“),
умите, але: *небо невмите* (в Шевченка).

Інші слов'янські мови не знають такого чергування звуків; по-московському скажемо, нпр. *буду у Уласа* (аж *трєє у!*, по нашому: *буду в Уласа*). Те ж і по польському: *był u Andrzeja* — прикрий для вуха роззяв через зустріч трьох голосівок (*і, у, а*); по-нашому було б: *були в Андрія*.

Дещо відмінна справа в поезії. Тут автори мусять звертати увагу на ритміку вірша й цим можна виправдувати такі накопичення приголосівок, як:

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю (Т. Шевченко),

Шубовість в воду!...
Геть загуркотіло (Т. Шевченко), або:

Пташки у ірії одлітають (О. Олесь), чи:
І з криком в небо устає
Новий псалом залізу (П. Тичина).

Не підпадають тому законові передусім назви: *Урал*, *Угорщина*, *Уругвай*, зокрема треба в літературній мові уникати зміни нашої назви й зберегати завжди одну форму: *Україна, українець, український* (данніш у поезії були можливі й форми: „Вкраїна, вкраїнець, вкраїнський“, тепер уже їх не вживають!)

Не змінюється в на у й навпаки теж там, де це спричинює зміну значення, бо що є нпр. *вправа*, то не в: *управа* й навпаки. В добрих правописних словниках української мови буває звичайно зазначено, котре у на початку слова не може переходити в в (пор. нпр. словник Голоскевича з 1931, р.)

Як бачимо, чергування **і** та **й**, а далі **у** та **в** залежить від попереднього звука, власне: чи це приголосівка (по ній кладемо **і** та **у**), чи голосівка (по ній: **й** та **в**).

§ 7. Теж на попередній, а не наступний звук оглядаються в українській мові слівця **и** й **же**. Такими вживаємо їх тільки по приголосівках;

по голосівках ці слівця переходять на основі закону милозвучности:

би в б,

же в ж, нпр.:

... На мир ніколи б ти не йшов, коли б їх знав, але: Я дещо панові хотів би розказати. (Рильський).

Треба ж ученим наперед віддати шану, але: Знав же, що в нас колодка (Самчук).

Під ті самі закони милозвучности в українській мові підпадає й сполучник *щоб*. Його ще дуже часто вживають у нас у давній формі „*щоби*“.

Так нпр.:

І тремчу, *щоби* хтось не розвіяв
Мою мрію ясну, молоду (Ірлявський),

побіч: *Щоб* зійшла благодать, не печаль...

Щоб полишила щастя багате...

Щоб віддячилась славно і щедро... (він же).

Але ж у слові *щоби* частина *би* стоїть після голосівки „о“ й тому за наведеним угорі законом милозвучности тільки форму „*щоб*“ можна вважати за правильну літературну форму. У кращих наших письменників скрізь тільки „*щоб*“. Так нпр. у Т. Шевченка немає ніразу „*щоби*“, завжди „*щоб*“, пор.:

Щоб лани широкополі... було видно. (Заповіт),
Старий заховавсь..., *щоб* ніхто не бачив.

(Перебендя).

На попередній, а не наступний звук треба теж звертати увагу, вживаючи прийменників *з та від*, *бай-дуже*, чи вони окремо стоять, чи злиті зо словом. По приголосівках вони змінюються на *із та од*, нпр.: (*ід*

з Андрієм, але:) *разом із Андрієм*, або: (*немає від сина листа*, але:) *прийшов од сина лист*.

Є ще багато явищ, зв'язаних із милозвучністю нашої мови, нпр. чергування слівця: *іще* — *ще*:

вона ще мала — *він іще малий*; або в таких парах, як: *вода лле* — *дощ ілле*,

така мла — *тут імла*,

вона рвала — *він ірве* і т. д.

Всі вони творять разом одну з найкращих і найбільше своєрідних ознак нашої мови, надаючи їй якоїсь окремої формальної гнучкості, переливчості. Вона, наша мова, при тому дуже легка до віршування: поет може завжди розпоряджати відповідно до потреби одним складом більше або менше. Так нпр. можна пояснити явище, що скорочені форми дієслова на *-ть* (отже: *робить*, *писать*...), чи такі скорочені форми, як: *питавсь*, *молитись*, *грається* і т. д. виступають здебільшого в віршованій поезії, зокрема в народних піснях.

Тимто нам треба пильно слідкувати й придержуватися законів мовної милозвучности, чи це буде в писаній, чи в щоденній розговірній мові.

б. „Кривавий“ чи „крі-, кре-, кро-, кир-, кер- вавий“?

§ 8. Читач мусить у цьому відступі вибачити маленьку екскурсію... в історичну граматику й теоретичні міркування. Справа форм *кривавий* замість „*крі- вавий*, *кре- вавий*, *крово- вавий*, *кир- вавий*, *кер- вавий*“, а також *дрижати* замість „*дрожати*“, чи „*дріжати*“, *гриміти* замість „*греміти*“ і т. п. є не менш важна, як і важка,

щоб її вирішувати аподиктично екс катедра. Хто ж мені таки вірить в тому, що замість *крававий* дійсно треба писати й говорити *кривавий*, замість *дрожати* — *дрижати* і т. д., зн. хто признає в цьому випадку відповідне правило академічного правопису й нормативних граматик, той може зашадити собі часу й труду, та прийнявши до відома те, що вгорі вже сказано, перейти до чергового розділу; адже ж багато людей живе без історичної граматики української мови й добре їм ведеться... Коли ж хто цікавий, що куди й як із тією „кривавою“ історією, так прошу:

Справа групи *-ри-* в таких словах як *кривавий*, *дрижати*, *гриміти*, *тривати*, далі ж *христити*, *хрищення*, *хрищений*, тісно зв'язана з зником, чи розвоєм т. зв. півголосівок (ь, ъ), що колись до X.ст. існували в нашій мові й що з них сьогодні залишився тільки „ь“ як знак м'якшення, а не як якийсь окремий звук. Всякому ясно: „ь“ це сьогодні не звук, такий як нпр. *е, а, у...*, тільки це зм'якшальний знак, пор.: *перелаз* — *перелазь*. Але в давнину це був окремий звук, щось посереднє між „і“ та „е“. І ось коли така півголосівка ь або ъ наступала після звука *р*, то вона могла перейти в *-ри-*, а саме тоді, коли в наступному складі не було півголосівки (ь або ъ), тільки якась повна голосівка (*а, е, и...*). У слові *кривавий* маємо до діла з таким випадком: після першого складу, що первісно звучав як *кръ-* (отже мав півголосівку) наступав дальший склад із повною голосівкою: *а*, склад *-ва-*. Розвій пішов так, як це вгорі сказано: перший склад *кръ-* розвинувся у *кри-* й ми дістали сьогоднішнє: *кривавий*.

Але не все наступний склад після *кръ-* мусів мати повну голосівку; часом могла там виступати теж півголосівка. Так було нпр. у слові: *кръ-вь*. В таких ви-

падках розвивався перайий склад у *кρο-*. І ось із первісного *кръвь* ми діставали: *кровь*, а сьогодні: *кров*.

Подібна історія із словом *дрижати*. Це первісне: *дръжати*. Коли ж візьмемо під увагу первісний іменник, то він звучав: *дръжь* і дав сьогоднішнє: *дрож* (подібно як *кров*). Тимто ми можемо уложити такі пари, як:

кров, але: *кривавий*,

дрож, але: *дрижати*

грім, *грому*, але: *гриміти* і т. д.

Для повноти треба зазначити, що півголосівка ь після *р* теж давала *и* в тих самих умовах, що ь. Коли ж наступний склад мав півголосівку, то тоді вона розвивалася не в *о*, тільки в *е*. Так можемо пояснити знову таку пару, як:

хрест (із: *хрь-сть*), але: *христити* (із: *хрьстити*).

Ясна річ, що коли існували в мові одна побіч одної форми, нпр.: *кров* — *кривавий*, *хрест* — *христити*... то порядок і співвідношення між ними могли затираватися й замість форми *кривавий* можна було створити від основного слова *кров* форму *крававий* (від *крівця* — *крівавий*, від *керва* — *кервавий*, від *кирва* — *кирвавий*), так само як від основного *дрож* могла з часом постати форма *дрожати*, від *хрест* — *хрестити* і т. д. Власне московська мова розвинула такі форми, як *крававий*, *дрожать*, *хрестить*... І українська мова якраз відрізняється своїм: *кривавий*, *дрижати*, *христити* від московської, отже таких і тільки таких форм нам слід уживати. Додати треба, що описаний український розвій цього явища один

із найстарших, бо має за собою традицію найдавніших пам'ятників української мови.

Чи ж треба тоді проти нього виступати? Рішуче ні! Без закутчанства (— „у нас на селі моя баба й дідо говорили тільки „кервавий“, „хрестити“, отже я теж так буду говорити!“), без більшезнайства (— „чому ж то мені не говорити „кривавий“ від „кривий“, а „кровавий“ від „кров“?), без критикоманії (— „ті наші мовознавці все щось повідумують, аби тільки не так, як Бог приказав!“) приймім те, що прийняли в 1929. р. й Всеукраїнська Академія Наук у Києві й Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові. В нас напевно знайдуться речі більші й важніші, що проти них треба боротися, ніж ці правильні, історією української звучні обосновані форми: *кривавий, дрижати, гриміти, тривати, хрестити* й т. п.

І це дуже відрядне явище, що молода західньо-українська генерація поетів здебільшого придержується вже цих форм; так нпр. в закарпатця Ілчавського читаємо:

Тривожні звуки дзвонів на дзвіницях,

а в полі бурі — не нові вони.

Розлючений кривавий час іскриться,

час грізний незабутньої ведині.

7. „Апсалютно“, література“ й ще дещо.

§9. Прикрий (таки вражаюче прикрий!) сторонній вплив (московської мови): помічаються ще деякі звукові хиби в мові нашої інтелігенції, що перейшла московську школу. Ось дві з них, найважніші:

а) Передусім зустрінете тут і там чуже нашої мові „акання“, цебто вимову ненаголошеного *о* як *а*, нпр

„апсалютно“ замість: *абсолютно*, „казак“ замість: *козак*, „маладець“ замість: *молодець*, „хороший“ замість: *хороший* і ін. Це все непрошенне калічення мови й його треба усією силою вистерігатися. В українській мові звук „о“ є завжди „о“!

б) Те ж саме із м'якшенням попередньої приголосівки перед *е* зокрема в словах чужого походження: „література“ замість: *література*, „факультет“ замість: *факультет*, „університет“ замість: *університет*, „кабінет“ замість: *кабінет*, це все прогріхи проти української літературної вимови й їх треба доконче визбуватися. Зробити це — нетяжко: вимагається тільки трошки самообсервації й ... самопошани, коли вже не пошани для рідної мови.

Інші дрібніші завваги до вимови такі:

в) Приголосівки *ч, ж, ш, щ* не бувають у літературній мові майже ніколи м'які і зм'якшального знаку „ь“ після них ніколи не пишеться: *ніч, ріж, їдеш, куц, йорж*... Вимовляти склади: *чо, цу, жа*... по літературному, це значить вимовляти їх з твердими *ч, щ, ж*... і взагалі чисто, нпр: *чотири* (не „чєтири“ або „чьотири“), *щука, часто, щупак, біжать, душать, горща, мішечок, горщечок*...

г) Дзвінки приголосівки перед недзвінкими (глухими), а також дзвінки приголосівки в визвучі не повинні в літературній вимові переходити в відповідні недзвінки (глухі). Це значить, що:

<i>б</i>	не повинно переходити в <i>п</i> ,
<i>д</i>	„ „ „ „ <i>т</i> ,
<i>з</i>	„ „ „ „ <i>с</i> ,
<i>ж</i>	„ „ „ „ <i>ш</i> ,
<i>г</i>	„ „ „ „ <i>х</i> і т. д.

Тимто треба завжди вимовляти так як написано: *хлібця* (не: „хліпця“), *грудка* (не: „грутка“), *заліско* (не: „заліско“), *книжка* (не: „книшка“), *нігті* (не: „ніхті“), а далі: *суд* (не: „сут“), *віз* (не: „віс“), *ріг* (не: „ріх“) тощо.

Це теж одна з своєрідних і старих звукових прикмет української мови й тому треба її дотримуватися. В зв'язку з цим треба: *вожкий*, *кігті*, *легкий*, *надхнений*, *зідхання*, *жердка* і т. д.

г) Випад приголосівок. При збігові приголосівок ждн, здн, стн ті, що в середині трупі випадають. Так маємо: *тижня* (хоч: „тиждень“), *пісний* (хоч: „піст“), *празник*, *борозна*, *кожний*, *чесний*, *капосний*, *напасник*, *пропасниця*, *власний*, *існувати*, *нещасний*, *персня* (хоч: „перстень“), *корисний*, *первісний*, *кількісний*, *якісний*.

На тій основі маємо теж: *звісний*, *вісник*, хоч: „вість“, „вістка“.

Вийнятково: *шістнадцять*.

Трупа *стн* не в те саме, що навпачна трупа *нтс* і тому *т* в таких словах, як: *студентський*, *емігрантський*, *президентський*... залишається.

Від *партизан* буде прикметник, річ ясна, *партизанський*, від *капітан* — *капітанський*.

Звук *т* випадає в групі *стл*, а також звук *л* у групі *сли*: *щасливий* (хоч: „щастя“, „щастити“), *зависливий*, *жалісливий*, *розіслати* (хоч: „розстелю“), а далі *масний* (хоч: „масло“), *умисний*, *навмисний*.

Виймок тут: *пестливий*, *кістлявий*, *Естляндія*.

д) Перед приголосівкою *ч* інші приголосівки підпадають змінам. І так змінюється:

І. з на *ж*: *близький* — *близчий*, *брязкати* — *брызчати*, *дзизкати* — *дзижчати* тощо.

2. *к, ц* на *ч*: *турок* — *турецький* — *Туреччина*, *козак* — *козацький* — *козаччина*, *гайдамака* — *гайдамацький* — *гайдамаччина*, *Німеччина*, *Хмельниччина* тощо.

3. *х, с* на *ш* (пишеться *щ*): *волох* — *волоський* *Волощина*, *колісце* — *коліща*, *пісок* — *піщаний*, *миска* — *мищица* тощо.

Інші приголосівки перед *ч* на письмі зберігаються: *Шведчина*, *братчик*, *шляхетчина*, *квітчастий тітчин*, *невістчин*, *пчу* тощо.

Треба звертати при цьому увагу також на правильне писання цих усіх слів. Вище подані способи прийняті новим академічним правописом із 1929. р.

8. Наголос.

§ 10. Словом „наголос“ можна б у нас налякати майже кожного, хто має до діла з говореною мовою та з віршами (дрижіть поети!). Ось там палкий святочний промовець тричі вжив нпр. слова *прапор* із наголосом на *о*, замість на *а* та на всіх 56 випадків наголошував слово *буде* по-літературному (на *у*) тільки 22 рази! Ось знову декляматор на святочній академії „поправив“ наголос у Шевченка, перекручуючи:

Б'ють пороги, місяць сходить

Як і перше сходив...

Нема Січи, пропав і той.

Хто всім верховодив! —

(замість: *сходив, берховодив**)

З зах.-українських поетів дуже повільно наголошував Б.І. Антонич, хоч сам походив з Лемківщини, дв наголос сталий

Я пригадую точно такий момент: Коли з початком 1936 р. „Комісія Мови“ при Наук. Т-ві ім. Шевченка у Львові дискутувала над моїм проєктом граматичної термінології на засідання приходив і Антонич. Раз виринула справа: *щока*, чи *щелепа* (мовний орган). І ось дискусанти переконались до першого терміну. Прихилився до нього й поет, тільки завважив, що „літературний наголос не *щока-щока*“. Рефлексія й теоретична підготованість приходили в таких випадках до голосу. Мусили вони вирішно панувати й тоді, коли поет творив.

Звернімо увагу на кілька подробиць у цьому напрямку, візьмімо кілька прикладів із його творів.

На З. У. З. наголошують загально слово *прапор* на кінці. Про колишній часопис „Наш Прапор“ теж інакше тут не говорили, як на це вказує хоч би рекламна максима: „Тьму невіжі і роздор — проганяє Наш Прапор“. В Антонича находимо скрізь тільки літературний наголос на першому складі:

Каштани наче прапори хвилясті
(Три перстені, 69),

Ми молодість тверду і кучеряву
Складаємо мов прапор на ляфетах
(Книга лева, 62) — і ін.

Пор. теж у Тичини:

Закипіло, зашуміло —
Тільки прапори цвітуть
(Поезії 62),

або в Олеся:

Але послухайте! Погляньте:
Хто топче прапори святі?
(Поезії 48) і б. ін.

Інший приклад:

Надністрянські поети наголошували традиційно й згідно з західними говірками слово *струна* на початковому складі; пор. хочби в Корнила Устіяновича:

Дубовим листям повита,
Старая гуся лежало,
В ній голосниця розбита,
І хора струна мовчала.

(Струни II, 287).

В Антонича це слово має такий наголос:

Виходжу в сад, як сонце гасне
і вечір мов струна тремтить
(Три перстені, 20),

Хвилюванням тремкої струни
переливний роздзвониться голос

(Там таки, 75), але в кличнім відмінку (правильно):

В червонім збані м'ятний трунок
Зелені краплі яворові.
Дзвони, окрилена струно,
Весні шаленій і любові

(Там таки 6), хоч у дальшому, оруднику:

Тремтить захоплення струною голос твій
І з неба ждеш вечірньої роси

(Там таки, 67), множина перекидує наголос:

Чи то струни чи не струни,
Чи то може з вістря шпаг
Вік минув зеленорунний
Що садами ніжно пах

(Там таки, 64), або:

Дме вітер у руна
Життя молоде,
На яблуні струнах
Долоні кладе

(Там таки, 34).

При цьому можна порівняти наголос, що його має це слово нпр. у Лесі Українки:

Сім струн я торкаю струна по струні
Нехай мої струни лунають

(Твори I, 107), чи теж:

Співай мені пісню ту пісню, що спить в твоїм серці,
Торкни ту струну в твоїй арфі, що досі йще не брєніла,
Всі струни озватися мусять хвалою мені

(Там таки, 69) і ін.

Пор. іще декілька літературних наголосів в Антонича, що виразно відрізняють його від наддністрянських поетів:

Басейни мов дзеркала нерухомі в куряві червоній
(Книга лева, 29),

І мох вогню і вітру ясний галас
і буря світла на воді дзеркалах

(Там таки, 19),

або:

Корчма, мов куц, що родить зорі,
Свічками палиться в ночі

(Три перстені, 3),

чи теж:

Заклята ніч і смерть в напоях,
Що їх коханцям варить чорт

(Там таки, 9) і б. ін.

Сказано: Антонич, хоч лемко з роду, пильною працею й лектурою дійшов до доконалости в наголошуванні й може стати в цьому огляді добрим зразком для всіх, хто має говіркові наголоси.

§ 11. Про український наголос можна б написати окрему книгу й ще не було б усе. Нажаль у нас іще цієї книги немає! На цьому місці хотів я подати декілька слів, що їх звичайно вживається з неправильним наголосом; цей неправильний наголос у лівій колюмні, права колюмна має літературний загальноукраїнський наголос. При тому слово із правильним наголосом друковане похиленим друком. І так:

зле	добре
адвокат	— адвокат
азбука	— азбука
антихрист	— антихрист
антика	— антéка
бажання	— бажання
батьківщина	— батьківщина
батько	— батько
більшати	— більшати
Борис	— Борис
буду	— буду
Буковина	— Буковина
були	— були
булава	— булава
варварський	— варварський
вгору	— вгору
вежа	— вежа
весело	— весело

зле	добре
відсоток	— відсоток
відхід	— відхід
вільний	— вільний
віч-на-віч	— віч на віч
влада	— влада
Володимир	— Володимир
вороний	— вороний
вояк	— вояк
вхопити	— вхопити
галичанин	— галичанин
гойдатися	— гойдатися
голубий	— голубий
грамота	— грамота
діло	— діло
двадцятий	— двадцятий
договір	— договір
донька	— донька
досить	— досить
доцент	— доцент

зле добре

дочка — дочка
 бретик — бретик
 жадання — жадання
 живосилом — живосилом
 заговір — заговір
 замітний — замітний
 захопити — захопити
 знавець — знавець
 знакомий — знайомиий
 зовсім — зовсім
 ідол — ідол
 ізхопити — ізхопити
 какао — какао
 керманіч — керманіч
 кидати — кидати
 килим — килим
 клевета — клевета
 комісар — комісар
 концерт — концерт
 корчма — корчма
 курінь — курінь
 кутя — кутя
 ладан — ладан
 ліворуч — ліворуч
 лікар — лікар
 людина — людина
 людство — людство
 льокаль — льокаль
 майор — майор
 меншати — меншати
 Мирон — Мирон
 монах — монах

зле добре

мотив — мотив
 мотор — мотор
 мущина — мущина
 мундур — мундир
 мурза — мурза
 навчання — навчання
 навхрест — навхрест
 наказ — наказ
 намагання — намагання
 намет — намет
 напиток — напиток
 наосліп — наосліп
 намісто — намісто
 настроій — настроій
 невідомий — невідомий
 обидва — обидва
 опісля — опісля
 оповідання — оповідання
 орда — орда
 Осип — (й)Осип
 основний — основний
 острів — острів
 Париж — Париж
 патент — патент
 період — період
 пестити — пестити
 питання — питання
 пізнання — пізнання
 пліч-о-пліч — пліч-о-пліч
 поводитися — поводитися
 поганин — поганин
 подушка — подушка

зле добре

пожар — пожар
 позов — позов
 праворуч — праворуч
 прапор — прапор
 признання — признання
 п'ятьсот — п'ятсот
 раз-по-раз — раз-по-раз

зле добре

сімсот — сімсот
 струна — струна
 тридцятий — тридця-
 тий
 труна — труна
 уряд — уряд
 шістьсот — шістьсот

II. Із словотвору й словозміни української мови.

1. Наростки -ування, -овання.

§12. Коли: „поважати“, то й *поважання*, коли: „полювати“, то й *полювання*, коли: „будувати“, то й *будування* і т. д.: Наголос у віддієслівних іменниках на -*ання*, -*ування* завжди такий, як у дієйменниковій формі основного дієслова на -*ати*, -*увати*. Sapienti sat! Розумному ви-ста чить півгодини балакати, він вам признає рацію й виходячи скаже (тако): „Поважання“ з фальшивим наголосом на „ва“. Привичка? Може...

* * *

Яке ж відношення — вертаючись ін темі — між наростками -*ування* й -*овання*?

Отже передусім те, що наросток -*ування* можна наголошувати тільки на другому складі від кінця, -*овання* ж на третьому від кінця.

Та це була б тільки формальна різниця між ними. Є ще друга, не менш важна, а саме значенева різниця. Ось *риштування* це чинність, *риштовання* це вислід тієї чинності, тобто пов'язані дошки, дрючки тощо, *мурування* це мулярська чинність, *муровання* — ви-

слід чинності, тобто мур, *малювання* — малярська чинність, *мальовання* — малюнок, тощо. Іншими словами наросток -*ування*, це викладник чинності ді, наросток -*овання* викладник вислуду тієї ді.

Чим пояснити, що так часто обидва наростки мішаються? Отже передусім не відрізненням внутрішньозначеневої сторони цих наростків, а також тим, що західньо-українські форми віддієслівних іменників цього типу побудовані на дієйменнику -*ований*, якого наголос на третім складі від кінця, отже:

будований — *будоване*,
мурований — *муроване*,
мальований — *мальоване* і т. д.,

Отже тепер хтось, хто звук і має в усі форми *будоване*, *муроване*, *мальоване* і т. д. переходить на форми з наростком -*ування* й надає їм наголос перших форм. У висліді виходить мовна неможливість у роді: *будування*, *мурування*, *малювання*.

Загляємо до західньоукраїнських поетів, що вже наголошують по-літературному цей наросток. Нпр. Антонич:

*переливний роздзвониться голос, або:
Хвилюванням тремкої струни*

Ірлявський: *Простір гірський...*

*мили м ставав, коли серця не лишив
гін здобування й відваги.*

Признаюся, що досі не зустрів вірша молодих авторів, де б ритміка обумовлювала фальшиве наголошування цього наростка.

2. Інші наростки.

§ 13. Українська мова має деякі, своєрідні наростки, що їх немає в інших мовах, нпр. наросток *-ощі* в таких словах, як: *пестощі, голубощі, пахощі, солодощі* і ін., наросток *-ній*, нпр. *давній, колишній, теперішній* (але ніколи: „рідній“, „кожний“!), наросток *-енко*: *Шевченко, Короленко, Стороженко*, наросток *-ук (-юк)* нпр.: *Шевчук, Самчук, Риб'юк* і ін.

Вживаючи своєрідних, нашій мові прикметних, наростків, треба завжди обминати чужі наростки, що втискаються в нашу мову та засмічують її. Такими в певних випадках наростки *-чик* (а зокрема наросток *-цик!*) та *-ка*.

В українській мові є наросток *-чик* (наростка *-цик* немає зовсім!), але його вживається в цілком іншому значенні. Наросток *-чик* у таких словах, як *хлопчик, горобчик, стільчик* і ін. визначає особу, або рід малих розмірів, недорослу, недорозвинуту, тобто цей наросток є виложником здрібнілості, миршавості й тільки в тому значенні його можна вживати в українській мові. З формального боку підходячи до справи, треба підмітити, що наросток *-чик* додається звичайно до слів, що закінчені на *-ець*, отже:

стілець — *стілчик*,
хлопець — *хлопчик*,
голубець — *голубчик*,
кравець — *кравчик*...

або на *-ко*, отже: *Левко* — *Левчик*
Славко — *Славчик*...

Найважливіша при цьому річ те, що в усіх тих випадках де правильно вжитий наросток *-чик*, відповідні слова

мають здрібніле, пестливе значення. Не можна при допомозі наростка *-чик* (тим більше *-цик!*) творити йменники зо значенням зайняття або (хвилинної) праці людей, отже всяких „перекладчиків“ (має бути *перекладач, перекладник*), „атентатчиків“ (має бути: *атентатник*), „накладчиків“ (має бути: *накладаць*), „справщик“ (тобто *коректор*, справ(лю)вач) і ін. Це все морфологічні, наросткові москалізми.

Так, як іменники на *-чик* у значенні зайняття або праці людей у нашій мові москалізми, так само й із наростком *-ка* в таких віддієслівних іменниках, як:

„постановка“ (драми),
 „підготовка“ (до концерту),
 „підтримка“ (товариства),
 „обрібка“ (дерева),
 „вирубка“ (лісу),
 „розмальовка“ (церкви) і ін.

Кільки ж гарних способів у нашій мові заступає всі ці мовні шкульгарини! От нпр.: *постанова, ви-става, підготова* і ін., або: *обріб, вируб, підтрим* і ін., чи врешті: *розмалювання* і т. п.

Правда, в нашій мові існує наросток *-ка*, але ж він, як і наросток *-чик*, визначає тут здрібнілість, миршавість і взагалі поменшення. Ось декілька прикладів із красного письменства: *Потім до лампади поліз* (тобто: малої лампади), Самчук „Марія“ стр. 28; *Стрункі осички та берізки* (малі осики та берези) *спинаються до гори, там-саме* стр. 30; *Дівочі хустинки* (малі хустини) *не встигають втирати піт, там-саме* стр. 35.

В мові так, як у житті. Частенько трапляється, що одні наростки гинуть, завмирають, а на їх місце при-

ходять інші, нові. Такі наростки та утворені ними слова, називаємо архаїзмами. Коли нпр. порівняти між собою такі слова, як:

*ткач і ткацький,
копач і копатель,
гробокоп і гробокопатель,
перекладач і перекладатель,
носій і носитель і ін.*

то самі відчуваємо, що слова, закінчені на *-тель* (у правій коліумні) невласливі нашій сьогочасній мові, їх не вживають у літературних творах. Ті ж, що дісталися з давніх-давен до мови, як: *спаситель, христитель, хранитель, учитель...*, то їх небагато, вони задержалися у церковній слівні.

На наших таки очах зазнали повної переміни слова, складені з членом *-пись*, отже такі, як: (давнинні) *та стінопись, рукопись, правопись, часопись* і ін., що сьогодні звучать, змінюючи її рід: *той стінопис, рукопис, правопис, часопис* і т. д. Та зміна обняла весь український мовний обшир і то в дуже короткому часі, бо за останнє двадцятиріччя.

Виходить: ця зміна незвичайно жива в нашій мові й тому слід її придержуватися й таких перестарілих форм, як: *правописі, в часописах* і т. д. не вживати в літературній мові.

3. Кличний відмінок.

§ 14. В українській літературній мові вживають окремого кличного відмінка — ділицтво ще праслов'янської мови: *Пилипе! Григоре! Галю! Нусю! мамо! сину!* і ін. Коли скаже в кличному відмінкові: *син! мамо! Андрій Антонович!* і ін. то це буде добре, але

по-московськи, бо саме московська мова тим і відрізняється від української, що немає в ній окремого кличного відмінка, та що його заступають там називником. З цього погляду кожне наше: *Пане Інженер! Пане Доктор! Добродію Директор!* і т. д. буде москалізм, що йде проти духа нашої мови. По-літературному можна сказати тільки: *Пане Інженере! Пане Докторе! Добродію Директоре! Пане Товаришу! Андрію Антоновичу! Дорогий Богдане Івановичу!* і т. д.

І коли нпр. такий Гр. Косинка, що має назагал гарну й чисту мову напише: *Говори правду, товариш, гамністя буде* (зам. „товаришу“), чи теж: *Товариш-начальник! Позвольте до ветру сходить...*, то такі кличні форми мають у нього стилістичне завдання: віддати мовну чужість певних елементів в Україні. Свої люди, українські селяни в Косинки говорять не інакше, як: *Є, голубко, такі люде...*, *не Бог випува-тий, Марто!*, тобто вживають окремих українських форм кличника.

Про психологічний бік цих форм, про більшу безпосередність, щирість окремих кличних форм у мові могли б дещо сказати психологи. Наша ж річ: не вживати змосковщених форм називника замість кличника, типу: „Пане Редактор!“ замість нашого стародавнього: *Пане Редакторе!* і т. п.

Проф. Сімович, обговорюючи кличний відмінок та його складневі функції (Грамматика 476), подає приклади з народньої поезії, де в протилежність до московської мови, форма кличного відмінка заступає називник! Так нпр.: *Плаче ридає молодий козаче*, або: *Жив, проживав корсунський полковник Пане Филоне*, чи теж: *В перше віконце вскочило сонце, в друге ві-*

конец ясний місяцю і т. п. Народній поет, творячи такі форми, немов мав перед очима тих, що про них співав і наче до них звертався безпосередньо ще один доказ (побіч велетенської кількості здрибнених слів) на емоційність та безпосередність української вдачі.

У звичайній мові таких форм кличника замість називника не вживають.

4. Давальник чоловічих іменників.

§ 15. „Тарасу Шевченку“, „Івану Петровичу“, „Пану Редактору“, „Добродію Директору“, „Пан-отцю“, „Товаришу Доценту“, „Товаришу Професору“, „Пану Декану“, „Пану Ректору“ і т. д. і т. д. як пошесть ширяться в нас надуживання форм давальника однини чоловічих іменників на у.

Тимчасом нормальне й звичайне нашій мові закінчення цього відмінка це *-ові* (по м'яких *-єві*, *-єві*) отже: *братові*, *батькові*, *вовкові*, *вітрові*, *дубові*, *слухачеві*, *товаришеві* (*товаришу!* це ж кличник), *Корнієві*, *солов'єві* і т. д.

Щодо закінчень *ові та -єві (-єві)* то треба пам'ятати про таке:

Іменники на *-ар*, *-аря*, коли закінчення давальника в них ненаголошене, мають замість *-єві* (нпр. *кобзареві*) *-ові*, нпр. *столярові*.

Такі ж іменники, як *ледащо*, *Санчо* і т. д. повинні теж замість *-єві* мати закінчення *-ові*, отже: *ледащові*, *Санчові* і т. д.

В іншому треба придержуватися правила: „по м'яких: *-єві -єві*“, зокрема, коли йде про йменники м'якої тупи на *-ьо*; їх треба відмінювати так, як і на *-ь*: *татуневі* від *татуньо* і *татунь*, тощо.

У — закінчення:

Тільки в деяких випадках іменники чоловічого роду приймають закінчення *-у* в давальнику однини. І так:

а) Завжди мають *-у* (по м'яких *-ю*) іменники з закінченням називника на *-ів*, *-їв*, *-ов*; отже: *Львів* — *Львову*, *острів* — *острову*, *болиголов* — *болиголову*, *Воробійов* — *Воробіюву*, *Соловійов* — *Соловійову*, *Стеблів* — *Стеблеву*, *Канів* — *Каневу*, *Кравців* — *Кравцеву* і т. д. (пор. іще § 1.)

б) Подекуди грапляється закінчення *-у* при збігові кількох однакових закінчень *-ові -єві*, нпр.: *товаришеві поручникові Дубу* (хоч не буде зле й: *Дубові*), *другові, вчителєві Кониченку* (хоч можна й: *Кониченкові*), *приятелєві Іванові Ковалику* (можна й: *Коваликові*). Тут треба зважати дуже на те, щоб не давати закінчення *-у* після м'яких по *ч, ж, ш, щ*, нпр. *Добродію*, *Петровичу*, *нозку*, *Гавришу*, *Хрущу*, бо таке закінчення в таких іменниках прикетне кличній формі, отже *товаришу* — це в українській мові цілком правильний кличник, не давальник (він: *товаришеві*).

в) Тоді як у попередній групі (б) можна закінчення *-у* сміло й невживати, так у цій треба його доконче вживати: *Слава Ісусу Христу!* *Пану Богу*, *Святому Духу* й т. п. Самі приклади вказують на те, що тут маємо до діла з старовинними формами, з архаїзмами. Пор. іще народнє:

Козацькому роду — нема переводу!

Завжди ж треба казати *Пану* (не: „Панові“) отже: *Пану Редакторові*, *Пану Директорові*, *Пану Професорові*, *Пану Деканові*, *Його Матніфіценції Пану Ректорові*, *Його Ексцеленції Пану Президентові* і т. д.

Форми на -у це, як сказано, — архаїзми. Та вони вдержалися до сьогодні в московській мові, й тому вислів нпр. *пам'ятник Тарасу Шевченку, Пану Івану Петровичу* й т. д., віє вже сьогодні чимсь чужим, північно-східним, з під Москви. Цих форм треба уникати. По-українськи буде правильно тільки: *пам'ятник Тарасові Шевченкові, Пану Іванові Петровичеві* і т. д.

5. Давальник і місцевик однини.

§ 16. Іншими словами: *на батьку, чи на батькові?, на конику, чи на коникові?* в словнику, чи в словникові?

Ось що про це пише проф. Синявський у своїх „Нормах української літературної мови“ (стор. 57):

„Рівнобіжно з закінченнями -і(-і), -у(-ю) в іменниках чоловічого роду вживається ще й закінчення давальника -ові -еві (-єві). Переважно це буває в назвах живих істот, хоч також і в інших: *на батькові, при коникові, товаришеві, Корнієві, у рухові, у словникові* тощо. Навіть і в іменниках ніякого роду, надто ж із наростком -к- трапляється це закінчення: *на теляткові, при дитяткові* тощо.

Закінчення -ові, -еві, (-єві), в місцевику однини має нахил поширюватися на багато іменників (коли не всі), як бачимо, не тільки чоловічого роду. А щодо цих останніх, то його нпр. можна застосувати майже до всіх зразків із закінченням і (у *байраці, на коні по дубі, при камені...*) отже: у *байракові, на язикові*, і т. ін. І трапляється це справді в українській літературній мові (як і народній) часто. Навіть і в іменниках середнього роду не випадкові такі закінчення, як

от: *на небові* (Марко Вовчок); *Яка тепер зерел зими вулиця?* *То по літові та по теплові* (П. Мирний).

З повищого бачимо, що закінчення -ові в місцевику не чуже нашій літературній мові й нема чого проти нього боротися, з другого ж боку не треба його зловживати.

При вживанні його з прикметником справа остільки легша, що тут уже можна подати менш-більш устійнені випадки, коли місцевикова форма, коли ж давальникова. І так, коли даємо прикметникові давальникову форму, то йменник задержує здебільшого місцевикову, нпр.: *на бистрому коні, у глибокому байраці, на довгому язці* і т. д. Навпаки, коли прикметник матиме місцевикову форму, то йменник приймає здебільшого давальникову, нпр.: *на бистрім коневі, у глибокім байракові, на довгім язикові*. Та це все ще в пливкому стані, одні й другі форми, щойно боряться за право громадянства в мові.

А поети? Вони вживають таких форм, які їм потрібні з увару на ритміку вірша, нпр.

На бистрім коні вороному (П. Тичина).

§ 17. Та є одне „але“ при цій виміні закінчень давальника й місцевика. Тому, що обидва відмінки мішаються в місцевику (головно в прикметниках: *на бистрім і на бистрому*), можемо завважити в останньому десятилітті зовсім навпачне явище: заступства давальника місцевиком, головно в словах ніякого роду: *Ловго приглядалася тому дзеркалі* (з газет); *Всякому пориванні з мотикою на сонце не достас глузду!* (підслухане); *Його оповіданні нема чого вірити* (з розмов) і т. д. Таке заступство й такі форми давальника з погляду граматики неможливі, неприпустяльні. Давальник однини ніяких іменників має тільки закін-

чення -у або -ю, отже буде: ...Тому дзеркалу, Всякому пориванню..., Його оповіданню... і т. д. Бо що вільно... давальникові при заступстві місцевого (на бистрому зам.: на бистрім), то не вільно місцевикові супроти давальника, коли йде про ніякі йменники. Хіба ясно? На це „але“ треба завжди пам'ятати. Проф. Синявський пише про закінчення давальника однини ніяких іменників (Норми української літературної мови, 54) ось що:

Звичайне й нормальне закінчення для іменників ніякого роду -у (в твердих і мішаних іменниках) та -ю (в м'яких): *дереву, селу, дворищу, лицю, обличчю, знанню, підзамчу, подвір'ю* і т. ін. і тільки зрідка -ові — головним чином у назвах живих істот на -ко: *згняткові, дитяткові, навіть і лихові, серцеві, сонцеві*... тощо. Пор. у Шевченка:

А серцеві не потурай!

6. Окремі завваги.

§ 18. При словозміні (відмінюванні слів) треба звертати увагу на наголосові пересуви (пор. про наголос § 10 і 11). От нпр. про рухомість наголосу в таких парах:

іду з села — ідемо на села
іду з міста — ідемо в міста
сестри немає вдома — сестри в місті
він не має хати — в селі є хати і ін., можна запевно сказати, що:

а) Двоскладові іменники ніякого роду на -о, -е звичайно мають різний наголос в однині й множині:

село, села . . . — села, сьл . . .

вікно, вікна . . . — вікна, вікон
стегно, стегна . . . — стегна, стегон . . .
чоло, чола . . . — чола, чолам . . .
кільце, кільця . . . — кільця, кільцям . . .

і навпаки:

сіно, сіна . . . — сіна, сінам . . .
пасмо, пасма . . . — пасма, пасмам . . .
місце, місця . . . — місця, місцям . . .
море, моря . . . — моря, морям . . .

а навіть:

збіжжя, збіжжя . . . — збіжжя, збіжжям . . .
зілля, зілля . . . — зілля, зіллям . . .
знання, знанням . . . — знання, знаннїв . . .
царство, царства . . . — царства, царствїв . . .

В трискладових ніяких іменниках наголос у відміні теж рухомий. Запам'ятайте літературні форми:

озеро, озера . . . — озера, озер . . .
колесо, колеса . . . — колеса, колесам . . .
дерево, дерева . . . — дерева, деревам . . .
дзеркало, дзеркала . . . — дзеркала, дзеркалам . . .
решето, решета . . . — решета, решет . . .

і навпаки:

джерело, джерела . . . — джерела, джерелам . . .
помело, помела . . . — помела, помелам . . .
молоко, молока . . . — молока, молокам . . .
долото, долота . . . — долота, долотам . . .
стремено, стремена . . . — стремена, стременам . . .

б) Подібне в дечому явище наголосового пересуви бачимо в іменниках жіночого роду на -а, -я:

дочка, дочки . . . — дочки, дочок . . .
верба, верби . . . — верби, вербам . . .

доба, доби . . . — доби, добам . . .
 орда, орди . . . — орди, ордам . . .
 земля, землі . . . — землі, земель . . .

І в три- й більшескладових:

голова, голови . . . — голови, головам . . .
 лобода, лободи . . . — лободи, лободам . . .
 борода, бороди . . . — бороди, бородам . . .
 сковорода, сковороди . . . — сковороди, сковородам . . .

в) Запам'ятайте літературну відміну таких чоловічих іменників, як:

батько, батька . . . — батьки, батьків . . .
 голуб, голуба . . . — голуби, голубів . . .
 сокіл, сокола . . . — соколи, соколів . . .
 лебідь, лебедя . . . — лебеді, лебедів . . .
 вечір, вечора . . . — вечори, вечорів . . .
 берег, берега . . . — береги, берегів . . .
 голос, голосу . . . — голоси, голосів . . .
 лікар, лікаря . . . — лікарі, лікарів . . .
 тенор, тенора . . . — тенори, тенорів . . .
 староста, старости . . . — старости, старостів . . .
 перстень, персня . . . — персні, перснів . . .

Побіч цього останнього можливі й форми: *перстені, перстенів* . . . А проте Антоничеву збірку віршів треба наголошувати: „Три перстені“, (і даліше відмінити: *трьох перстенів, трьом перстням*) бо це слово стоїть після числівника *три*, а в нашій мові після цього числівника та й інших (*два чотири*) . . . наголос йде до переду (т. зв. двоїтний наголос), пор:

син, сина — сини . . . але: два сини . . .
 сокіл, сокола — соколи . . . але: два соколи . . .
 товариш, товариша — товариші . . . але: три товариші . . . те ж саме в жіночих іменниках:

січкаря, січкарі — січкарі . . . але: дві січкарі . . .
 друкарня, друкарні — друкарні . . . але: три друкарні . . .
 хата, хати — хати . . . але: чотири хати . . .

а також:

гніздо, гнізда — гнізда . . . але: обидва гнізда . . .
 решето, решета — решета . . . але: два решета . . .

Теж і в сполуках числівника з іменником, де складня вимагає залежного відмінка:

п'ять дочок але: багато дочок

сто книжок або:

книжок сто, але: мало книжок і т. д.

г) При відміні дієслів треба за всяку ціну оминати такі говіркові форми, як:

„ідемо, несемо, беремо“ . . .

„ідете, несете, берете“ . . .

Літературна мова знає тут тільки кінцевий (оксигічний) *нуголос*, отже:

ідемо, несемо, беремо . . .

ідете, несете, берете . . .

III. Із складні української мови.

1. „Прошу о поміщення...“ й т. п.

§ 19. В українській літературній мові можна „прохати чогось, прохати про щось“ але „прохати о щось“ не можна, бо це останнє складневий архаїзм, що дуже нагадує польське: *prosić o coś*.

Така складня після цього дієслова разить головню при віддієслівних іменниках типу „прошу о поміщення“, „прохаю о прийняття“, „просити о прощення“ і т. д. й тут хоч би ми навіть сказали: „прошу про поміщення“, „прохаю про прийняття“, „просити про прощення“ і т. д. то й це не було б правильно, не відповідало б звичкам нашої складні, бо їй невластиві звороти:

„прийменник + віддієслівний іменник“ отже:

про + поміщення

про + прийняття

про + прощення і т. д.

Рішуче виступила проти таких конструкцій О. Курило й у своїх „Увагах до сучасної української літературної мови“ (нпр. третє видання, Книгоспілки, Київ 1925) подає такі способи заступати сполуку: прийменник і віддієслівний іменник на *-ння -ття* (стор. 56):

а) Зворот із дієйменником (інфінітивом), отже нпр. замість сказати:

„Його прислано для перевірення правильности дослідів“ —

краще буде по-літературному:

Його прислано перевірити правильність дослідів.

б) Зворот із дієприслівником, отже нпр. замість казати:

„По дослідженню (або: після розслідування) цього питання“ —

краще буде по-літературному:

Дослідивши це питання..., або:

Скінчивши досліди... і т. п.

в) Зворот із окремим (побічним) реченням: нпр. замість сказати:

„Не допустити вівсюга до розсіювання ним свого насіння“ —

краще буде по-літературному:

Не допустити вівсюга, щоб він розсіяв своє насіння.

З цього погляду наше „прошу о поміщення“, „прохаю о прийняття“, „прохати про прощення“ правильно по-літературному:

прошу помістити,

прохаю прийняти,

прохати простити.

І взагалі наша мова — одна з мов, що має найвиразніш дієслівний характер. Тимто всякі віддієслівні йменники на *-ання, -ення, -ття* повинні тут як найменше знайти місця, протилежно як це в польській та в московській мові. Отже всякий:

„апарат до чищення машини до писання“,
 „ключ до читання й розв'язування шифрування“,
 „заведення для навчання машинописання“,
 „комітет для вшанування 30-ліття існування...“ і т. п.
 треба доконче розв'язувати в дієслівному напрямі, отже:

*апарат чистити писальні машини,
 ключ, (як) читати й розв'язувати шифри,
 заведення, де вчать машинопису,
 комітет вшанувати 30-ліття існування... і т. п.*

І далі: треба укладати приписи, як запобігати нещасним випадкам (не: „запобігання нещасним випадкам“), правила, як ходити по вулицях (не: „ходження по вулицях“), а на „правила доброго поведіння“ найкраще сказати:

правила доброї поведінки,

коли не: „правила, як добре поводитися“. Ну й, ясна річ: *правила, як добре говорити по літературному,* а не „правила доброго говорення по літературному“.

2. „Розмова по телефону...“ й т. п.

§ 20. Як чужий вплив, московський, що прикро вражає українське мовне чуття, треба визнати такі нажаль часті в нас спокуси з прийменником *по* як:

„розмова по телефону...“

„комунікат по радіо...“

„виклади по історії літератури...“

„катедра по українському языку...“

„години прийнять по середам і суботам...“ і т. д.

Тимчасом правильно буде:

розмова телефоном або: телефонна розмова,

комунікат крізь (або: в) радіо або радіокомунікат, виклади (з) історії літератури, катедра української мови приймають у середу й суботу і т. д.

Складня, що її обумовлює собою прийменник *по* в українській мові дається за проф. Синявським („Норми української літературної мови“ 274 і д.) схопити коротко ось як:

Прийменник *по* лучиться з трьома відмінками: давальником, знахідником і місцеви́ком.

а) З знахідником *по* вживається майже тільки на означення двох тям — мети граматичної дії та мети її. При дієсловах із зазначенням руху до певної мети та таких, як *покласти* іменниковий додаток мети звичайно і в'яжеться прийменником *по*: *йти по хліб, поїхати по сіно, покласти по рибу, по сіль, по крам* і т. ін.:

Чи не виїде стара мати по холодну воду (Нар. пісня),

Вернувся по той чобіт (Нар. опов.),

До кого ж мені тут по роботу вдатися? (Г. Барвінок).

Крім того конструкція з *по* ще визначає тям на питання „поки? наскільки?“, нпр.: *стояв у воді по шию, волосся по плечі, пшениця по пояс* і т. ін., та в таких як *по цей бік, по той бік* тощо.

б) Дуже поширені конструкції з місцеви́ком після *по* досить різнозначні.

По перше на означення місця в широкому значенні, нпр. *ударити по голові, ходити по полю, лазити по деревах* і т. ін. Такі конструкції часто набирають відтінків розділовости, на подобу розділовости

в дієсловах, отже природньо в'яжуться з такими додатковими словами, як „скрізь“:

Чувати було по людях, що вони живуть собі, як риба з водою (Г. Барвінок).

*Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві по Молдаванах
І по Україні* (Т. Шевченко).

Щодо такого значення *по* в констукціях із іменником часового значення, то вони в народній мові врідка трапляються, нпр.:

*Ой журавко, журавко,
Чого кричиш по ранках?* (Нар. пісня).

Але літературна мова в таких випадках звичайно використовує конструкції з орудником без прийменника тощо.

Подруге на означення підстав таких явищ, як *пізнати, побачити, вгадати, помітити*:

Видно пана по халявах (Нар. присл.),
Я по очах бачу, що він соромиться (Л. Українка),
Хіба ж ти не помітив по їй, що вона й здавна навіжена? (М. Вовчок).

Далі розвиваються й такі значення (прислівникові), як нпр.:

По Савці й свитка (Нар. присл.),
По своєму ліжку простягай ніжку (Акад. словник),
Як по правді вам сказати (Т. Шевченко),
І все то те — по добрій волі,
По волі розуму горить (Т. Шевченко),
Працюємо... не тільки по неволі, а й з охоти (Л. Українка),

Аристократ по душі (О. Кобилянська),
Драли тіло по кусочку,
Пускали на воду (Нар. пісня),
Аж по році весною... я знов побачився з Лімбахом (І. Франко),
Ого, вже тепер буде по нім (Нар. опов.),
Пішов доц, та вже й по жаттю (Нар. опов.)

Останні значення (*буде по нім*, себто „його не буде“, *вже й по жаттю*, себто „скінчилось жаття“), здається, тільки місцевого, західноукраїнського поширення, інші (*по обіді, по праці, по трьох днях...*) в літературній мові звичайні.

Нарешті з деякими дієсловами та віддієслівними іменниками констукція з *по* вживається як складневий архаїзм. Поруч звичайних констукцій із прийменником за при дієсловах *плакати, тужити, сумувати, убиватися* тощо бувають і констукції з *по*:

Чорнявая кохана
По милому вбивається (Слов. Грінч.),
Ой чи тужить моя мила по мені? (Нар. пісня),
Хіба хмаронька заплаче дощем по мені (Ст. Руданський),
*Чи мені по тобі
сумом сумувати* (П. Куліш).

Але при дієслові (*за*)дзвонити тільки така констукція й буває:

*І задзвонили вранці-рано
По генераловій душі* (Т. Шевченко).

в) Констукції з давальником зберігаються в кількох випадках:

Поперше в чисто прислівникових словах типу: *помоєму, по-вашому, по-місцевому, по-дурному, по-людському* тощо, а подруге в іменникових конструкціях на означення розподіловості щодо предметів чинності дієслова це такі конструкції, як:

В обох їх було по Шевченковому „Кобзарю“
(Б. Грінченко),

Клики й по чабану до нас із стада (П. Куліш).

Проте останні конструкції хоч нібито й іменникові (*по чабану...*), та насправді вони вже гублять зв'язок із відмінними словами й наближаються до прислівникових. Це видно з того, що коли замість іменників після прийменника *по* вставити числівникові сполучення, то вони вже будуть не в формі давальника, а знахідника: *дав по п'ять карбованців, по сім яблук і т. ін. (але по тисячі, по десятиці...)*.

Сполучення з формами давальників іменників із *по* взагалі в українській мові майже вивелися зовсім, і такі конструкції, як:

Се не по їх нутру і розуму царі (П. Куліш).

Щодо конструкції з родовиком: *по його, по її, по їх, не по його вийшло і т. ін.*, то вони, мабуть, з'явилися з складніших конструкцій як *по його бажанню*, абощо (через випад іменника). На це вказує і зовсім незвичайний при *по* родовик і відсутність *н* в займенниках, нарешті й наголос (*по його*):

Роблять по його (Гр. Квітка-Осн.).

Коли уважно прослідимо всі можливі, вилічені вгорі, значенні відтінки в конструкціях із *по*, то бачимо, що такі вислови, як:

„розмова по телефону“,

„інститут по розслідуванню рака“,

„комісія по висвітленню цих питань“ і т. д.

це все мовні варваризми й їх треба вистерігатися, заступати своїми:

інститут дослідів рака

комісія, (щоб) висвітлити ці питання і т. д.

IV. Окремі завваги до слівні.

§ 21. В нашій мові ще багато слів, що з сьогоднішнього становища вже або архаїзми (перестарілі), або чужі слова, принесені під впливом польської чи московської мови. Їх треба оминати й заступати своїми добрими відповідниками. Повного й вичерпного списку таких слів подає Ів. Огієнко в праці: „Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних“ (Бібліотека Рідної Мови, I. 3-4) 1934 й ми відсилаємо туди зацікавлених. Тут хочемо звернути увагу на деякі слова, що зокрема вражають нас своєю нелітературністю й їх найчастіше можна почути.

Слів поданих у лівій колонці не вживати, а заступати тими, що подані курсивою в правому стовпці, отже:

Замість :

„аптика“

„безличний“

„борба“

„велит“

„вертати“

„вижчий“

„глибокий“

„горячий“

треба правильно :

аптека

нахабний

боротьба

велет

[по]вертатися

вищий

глибокий

гарячий

Замість:

„джу́ма“
 „днєвник“
 „днєсь“
 „жерело“
 „жолудок“
 „завід“
 „залог“
 „затямити“
 „зглядно“
 „зівати“
 „іменно“
 „їш“ (: їсти)
 „кер-, кир-ниця“
 „кождий“
 „конець“
 „камандировка“
 „кріс“
 „ладувати“
 „леда-“
 „листки“ (на їжу)
 „любимець“
 „месть“
 „місто“
 „много“
 „на Україні“
 „нагрузка“
 „нарочно“
 „независимий“
 „нищій“
 „нич“
 „оба“
 „обоятний“

треба правильно:

чу́ма
 дєнник
 сьогодні
 джерело
 шлунок
 зайняття, фах
 завдаток
 запам'ятати
 чи, чи пак, точніш, або
 позіхати
 власне, саме
 їси
 криниця
 кожний
 кінець
 відрядження
 ївни́ївка
 наснажувати; наванта-
 будь- [жувати]
 картки (харчові)
 улюбленець, любчик
 помста
 замість
 багато
 в Україні
 навантаження
 навмисне, зумисне
 незалежний
 нижчий
 нічого, ніщо
 обидва
 байду́жний

Замість:

„осми-“
 „падолист“
 „перш за все“
 „Підкарпаття“
 „пілкнути“
 „після мене“
 „побіда“
 „покута“
 „покажчик“
 „понимати“
 „попертя“
 „предсідник“
 „прелі[нь]“
 „прізвіще“
 „противно“
 „рада“
 „ревізія“
 „родичі“
 „світлий“
 „скорше“
 „случай“
 „сподні“
 „студенський“
 „таний“
 „тра“
 „условина“
 „ученик“
 „фебра“
 „фляшка“
 „хлоп“
 „хозяїн“

треба правильно:

восьми-
 листопад
 насамперед
 Закарпаття
 ковкнути
 на мою думку
 перемога
 кара
 показник
 розуміти
 підмога, поміч
 провідник, голова
 а все таки, а проте
 прізвище
 навпаки
 радник
 трус
 заступник
 батьки
 ясний
 скоріш[е]
 випадок
 штани
 студентський
 дешевий
 треба
 умова
 учень
 пропасниця
 пляшка
 холоп, селянин
 хазяїн

Замість :

„хосенний“
 „хрусталь“
 „цминтар“
 „цофатися“
 „цьоця“
 „чуть“
 „шкелет“
 „штрайк“
 „щоби“
 „ю“ („юю“)
 „язик“
 „ящик“

треба правильно :

корисний
кристаль
цвинтар
відступати
тітка, тьотя
мало не, ледве не
скелет
страйк
щоб
її
мова
скриня

Основна граматична термінологія.

§ 22. Наприкінці подаємо найважливіші терміни з граматичної слівни. Їх вибрано з матеріалу, що його на основі авторового реферату устійнила й вирішила прийняти „Комісія Мови“ при Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові на своїх засіданнях в р. 1935 і 1936. Терміни подаємо не в поазбучному порядку, а за частинами граматики.

а) Фонетика — звучня.

Мовні прилади: Легені. Дищиця. Гортанка. Голосниці. Голосова щілина. Ротова яма. Горлова яма. Носова яма. М'яке піднебіння. Язичок. Тверде піднебіння. Переднє, заднє піднебіння. Зуби. Щелепи: горішній, долішній щелеп. Язык. Губи.

Артикуляція (зв котворення): артикуляція легенів, артикуляція гортанки. Звук. Звук

дзвінкий, глухий. Голосівка: передня, середуца, задня; висока, середня, низька; звужена, вузька, широка, напружена; підвищена, знижена; складотворча, нескладотворча. Приголосівка: чиста, носова; тверда, м'яка; губна, двогубна, губно-зубна і зубно-яснова; передньо-язикова, середньо-язикова, задньо-язикова; хвилинна, тривка; проривна, протиснена, проривно-протиснена; піввідкрита: плавка, носова; свистова, шипуча; горлова, гортанна. Склад: відкритий, закритий. Наголос, притиск, тон. Назвук, середозвук, визвук. Звукозміни: живі, історичні, мертві. Чергування звуків: чергівний, основний звук. Приподібнення: напереднє (= до наступної приголосівки), назадне (= до попередньої приголосівки), навіддальнє; відподібнення. Подовження, надолужне подовження. Стверднення. Пом'якшення. Часокількість, часокількісний. Однозвук, двозвук, тризвук. Пересув. Півголосівки: ір, йор. Перезвук: ікання, іканий. Вставний звук.

б) Семантика — значіння.

Самостійні, несамостійні слова. Імена. Іменник: наочний, уявний, рядовий, власний, збірний, одиничний, живий, неживий. Прикметник: ступінювання; звичайне, описове. Ступінь: рівний|перший, вищий|другий, найвищий|третій. Дівслово: перехідне, неперехідне. Прислівник: займенниковий, числівниковий, прикметниковий; кількісний, якісний; часовий, місцевий, напрямний. Займенник: іменниковий, прикметниковий, прислівниковий, порівняльний, особовий, зворотний, присвійний, вказівний, відносний, питальний, визначений, невизначений. Числівник: кількісний, якісний, рядовий, головний, дробовий, збірний, розділовий. Прийменник. Сполучник. Частиця. Оклик.

в) *Словотворення.*

Корінь, пень основа, змінний (-а), незмінний (-а). Приросток, вросток, наросток: живий, завмерлий, словотворчий, флексійний. Просте, складене слово: однокорінне, двокорінне, сприростковане, знаростковане. Словосполука. Відіменниковий, відприкметниковий, віддієслівний.

5. *Флексія — словозіна.*

Деклінація відміна ймен. Кон'югація відміна дієслів. Пень, закінчення. Рід: чоловічий, жіночий, середній. Відміна йменників: чоловіча, жіноча, середня, мішана, голосівкова, приголосівкова. Відмінок: називник, родовик, давальник, знахідник, кличний, орудник, місцевик, віддільник (= аблятив). Однаина, множина, двійня; одинний, множинний, двійний, безоднинний, безмножинний. Дієйменник, дієприкметник, дієприслівник. Спосіб: дійсний, можливий, наказовий. Стан: діяльний, страждальний, середній. Особа: перша, друга, третя. Час: теперішній, минулий, давноминулий, майбутній. Дійство. Вид: доконаний, недоконаний, наворотний, протяжний, одноразовий, багаторазовий. Пень теперішнього часу, пень минулого часу.

6. *Синтакса — складня.*

Речення: розповідне, окличне, питальне, запитове, місцеве, часове, способове, порівняльне, намірове, причинове, допустове, наслідкове, умовне (умова: здійсненна, нездійсненна); просте, поширене, непоширене, складене; головне, побічне; підметне, присудкове, без-

підметне, скорочене, надрядне, підрядне; рівнорядно, нерівнорядно-складене; єднальне, протиставне, сполучникове, притакливе, заперечне. Підмет: поширений, непоширений, основний, здогадний. Присудок: дієслівний, іменний, поширений, непоширений, основний; присудник, зв'язка. Прикладка. Предмет: ближчий, дальший. Придаток прикметниковий, прислівниковий: способу, місця, часу. Сполука рівнорядна, нерівнорядна. Спійня. Рівноважник речення.

Зміст.

Від автора	3-6
I. Із звучні української мови	
1. Ікання	5 - 11
2. Коли м'яка приголосівка перед „і“?	12 - 15
3. Два типи м'якшення й що з того виходить	15 - 17
4. За правильну вимову нашого „в“	17 - 19
5. Милозвучність української мови	19 - 23
6. „Кривавий“ чи „крі-, кре-, кро-, кир-, кер- вавий“?	23 - 26
7. „Апсалютно“, „література“ й ще дещо	26 - 29
8. Наголос	29 - 35
II. Із словотвору й словозміни української мови	
1. Наростки -ування й -овання	36 - 38
2. Інші наростки	38 - 40
3. Кличний відмінок	40 - 42
4. Давальник однини чоловічих іменників	42 - 44
5. Давальник і місцевик однини	44 - 46
6. Окремі завваги до словозміни	46 - 49
III. Із складні української мови	
1. „Прошу о поміщення...“ й т. п.	50 - 52
2. „Розмова по телефону...“ й т. п.	52 - 56
IV. Окремі завваги до слівні	
Основна граматична термінологія	57 - 60
	60 - 63